

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült

A kötet megírását támogatta
a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal
NKFIH-OTKA, K 142520

© Jákfalvi Magdolna, 2023

ISBN 978-963-8189-30-1

Arktisz Kiadó – TMA, Budapest, 2023
Felelős kiadó: A kiadó igazgatója
A szöveget gondozta: Borus Judit
A borító és a könyvterv Czeizel Balázs munkája

A borítón: Gobbi Hilda, Várkonyi Zoltán, Szörényi Éva, Major Tamás, Bordy Bella,
Jávor Pál a pesterzsébeti *Arccal a vasút felé* előadásra mennek.
Nemzeti Múzeum Fotótár

Nyomta és kötötte: Pauker Nyomda Kft.

TARTALOM

Bevezetés és köszönet.....	10
ALAPÍTÓ MESTEREK.....	14
Igaz, őszinte, hiteles, valós: a szétfoslott nyelv.....	17
Realizmusgyakorlat.....	19
A realista színházi nyelv.....	22
A realizmus és az államosítás.....	26
A valóságépítés gyorstalpalói: a konferenciák.....	33
A szocialista realista színház.....	36
A valóság felépítése a színpadon.....	39
A szocialista realizmus mint színházi vizuális tömegkultúra.....	46
Túlélni a realizmust.....	49
A módszerről.....	51
A Philther tudományelméleti közege.....	51
A filterezés: fogalomhasználat.....	54
GÁSPÁR MARGIT ÉS A FANTOMREALIZMUS.....	60
1949–1956. A kulturális blokádi évei.....	62
Az operett műfajáról.....	64
Az idiotizmus következményei: a háború utáni zenés színházi helyzet Budapesten.....	68
A szovjet minta mint fantomreferencia. A kulturális fordítás kihívásai.....	70
A szocialista realizmus és az adaptív dramaturgiai játékkeret.....	76
Színházigazgató, direktornő.....	80
Színészek az operett-azíliumban.....	87
A sztárok.....	93
Az operett tere a városban és a városi emlékezetben.....	97
A tér és az akusztikus tér a háború után.....	101
A memoár.....	102

GÁSPÁR MARGIT ELŐADÁSAI	104	VÁRKONYI ZOLTÁN ÉS A POPULÁRIS REALIZMUS	376
Marton Endre: <i>Gerolsteini nagyhercegnő</i> , 1950.....	104	A népszínház ideája	378
Szinétár Miklós: <i>Csárdáskirálynő</i> , 1954	120	A poprealizmus mint életnarratíva.....	385
GELLÉRT ENDRE ÉS A LÉLEKTANI REALIZMUS	146	Realizmus a színészképzésben.....	394
A <i>Nyugat</i> realizmusa	148	A magánélet joga	400
A rendezés realizmusa. Gellért rendezői koncepciója.....	150	VÁRKONYI ZOLTÁN MUNKÁI	404
Móricz, Illyés, Németh	152	Marton László: <i>Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról</i> , 1973.....	405
A keleti színház: a szavakon túli érzelem	159	Várkonyi Zoltán: <i>Pisti a vérzivatarban</i> , 1979	418
A művész mint kutató. A kis igazságokról az 1951-es évben.....	164	SORTIE.....	431
Gellért színészpedagógiája.....	169	BIBLIOGRÁFIA	443
Gellért emlékezete	172	A SZÖVEG KÖZTI KÉPEK JEGYZÉKE	486
GELLÉRT ENDRE ELŐADÁSA.....	180	NÉVMUTATÓ	489
Gellért Endre: <i>Ványa bácsi</i> , 1952	180		
HONT FERENC ÉS A SZINTETIKUS REALIZMUS	210		
Az avantgárd művész és az elkötelezett forradalmár.....	213		
A szintetikus realizmus gyakorlata.....	219		
A szintetikus realizmus és a színháztörténet-írás	233		
A valóság túlélése	238		
HONT FERENC ELŐADÁSAI	244		
Hont Ferenc, Major Tamás: <i>Duda Gyuri</i> , 1942	245		
Hont Ferenc Tudományos Osztályai.....	262		
MAJOR TAMÁS ÉS A PRAGMATIKUS REALIZMUS	278		
A forradalmi romantikus hagyomány: a versmondás.....	280		
A klasszikusok hagyománya: Shakespeare, Molière.....	284		
A háló, a networking	290		
Önemlékmű. A Forró Színpad.....	296		
Valóságcsinálás	304		
Színházcsinálás: a Major-módszer	319		
MAJOR TAMÁS ELŐADÁSAI	324		
Major Tamás: <i>Szörnyeteg</i> , 1966.....	325		
Major Tamás: <i>A luzitán szörny</i> , 1970.....	338		
Iglódi István: <i>Döglött aknák</i> , 1971.....	350		
Major Tamás: <i>Kulcskeresők</i> , 1977	362		

Édesanyám emlékének.

A Nemzeti Színház előtt biciklis felvonulás, 1947.

BEVEZETÉS ÉS KÖSZÖNET

„A realista színház az egy szó.”¹

A Racine drámáiról szóló előző monografikus könyvemben² az értelmezői félrenézésnek azokat az eseteit vizsgáltam, ahol a játékhagyomány már olyan méretekben rátelepszik a szövegre, hogy az olvasó a színháztörténeti eseményeket is a drámaszöveg apparátusához illeszti. Ekként olvassuk, sokat emlegetett példában, Phaedrát idős nőnek, pedig háromszáz évvel korábban Racine tizennyolc éves modelltől mintázta hősét.

Nem feledhető, hogy a 17. századi klasszicista dramaturgia Boileau kijelentése körül forog: „le vrai peut quelquefois n’être pas vraisemblable”.³ A valós nem mindig valószerű. Úgy véljük, évszázadok óta leginkább a színház mutatja meg a valós és a valószerű közötti különbséget, s ráadásul mindig jelenvalónak is állítja.⁴ Ugyan a *théâtre de la vérité* (Corneille) és a *théâtre du réel* (Racine), az *igaz* és a *valós* felőli valóságállítás dramaturgiai módszerei eltérők, mégis együtt formálják a színházi játéknyelvet.

Ez a könyv a *vrai* és a *réel* közti viszonyt keresi a magyar színháztörténet realista hagyományait kutatva. Kiindulásom az az általános felismerés, hogy a kortárs színházi nyelv a 20. századi realista játéktechnikák rendjére épül, akár megtartva azt, akár szabadulva tőle. Mivel a magyar realista színházi korszak formanyelvi fordulata a szocialista realizmus radikális bevezetésekor vált láthatóvá, kutatásaimat az 1948 körüli átalakulásokra fókuszáltam. A második világháború után, amikor az 1948-as államosítással járó materiális biztonság és az új hatalomgyakorlást kísérő ideológiai bizonytalanság egyszerre jelent meg, a színházművészet jelentős állításokat tett a valóság építéséről

¹ MAJOR 1948. In: DANCS 1990, 373.

² JÁKFAI Magdolna, *A félrenézés esetei*. Pozsony–Budapest: Kalligram, 2011.

³ BOILEAU, *L’Art poétique*. Chant III., 48.

⁴ Alain BADIOU, *Rhapsodie pour le théâtre*. Paris: PUF, 2014. 66.

és észleléséről. Ezek feltáró elemzése alkotja a könyv gerincét öt színházcsináló írásain, alkotásain keresztül. Az öt alkotó Gáspár Margit, Gellért Endre, Hont Ferenc, Major Tamás, Várkonyi Zoltán, akik az államosítás előtti és közvetlen utáni években szakmai vezető pozícióban dolgoztak, akik művészi, igazgatói, írói és elemzői munkájukkal kialakították azt a színházi formanyelvet, mely hét évtizeddel később is érezhetően ráereszkedik drámaszöveg-olvasási rutinunkra. Az öt igazgatót alapító mestereknek nevezem, életművüknek egyetlen szakaszát sodrom közös narratívába, hogy vezesse az olvasót a realista színház eseménytörténetén át a valóság és az igazság irányába.

Az olvasás útja sokféle lehet. A könyv szerkezetét úgy építettem fel, hogy többféle úton is végig lehessen menni rajta: az alapító mesterek biográfiáját követve, a bemutatók kronológiáját választva, esetleg a rendezők munkáit egymás mellé téve. A névmutató, a filmográfia és a bibliográfia biztos segítséget nyújt minden választásnál.

A könyv megírásához 2010-ben kezdtem, amikor Kiss Gabriella és Kékesi Kun Árpád kollégáimmal kidolgoztuk a magyar színháztörténetírás netfilológiai módszertanát, a Philthert. A kutatásaim következtetéseit *A valóság szenvedélye* címmel benyújtott akadémiai doktori értekezés formájában a Magyar Tudományos Akadémia 2021-ben elfogadta, ez a könyv az értekezés átdolgozott és bővített változata. Ezúton is köszönöm opponenseimnek, Dobos Istvánnak, P. Müller Péternek, Nagy Imrének meglátásaikat, a könyv pontosabb lett javaslataik által.

A könyv a valóságkonstrukciók színházi gyakorlatát elemzi, azt a folyamatot, amikor a hatalomgyakorlás metodikájának megváltozásával a művészi fogalmazás is új nyelvet keres-választ magának. Az akadémiai doktori értekezés benyújtása és a könyv kiadása közötti évek történései, bár az utókornak dolgozó tudós fegyelmével óvni igyekeztem tőlük a szöveget, tagadhatatlanul nyomot hagytak írásom szövetén. A magyar színháztörténet szervességét az előadások emlékezete és az intézmények, a színházak és az iskolák mint emlékezeti helyek hordozzák. A Színház- és Filmművészeti Egyetem tanáraként harminc éven át kutatásom tárgya és közege megegyezett, az alapító mesterek termeiben tanítottam, legendáik hallgatók generációin átszűrődve értek el hozzám, a nem művész oktatóhoz. Ez az inspiratív, kiválasztott környezet (amely, sokszor úgy éreztem, magát a feladatot is rám rótt) terelte figyelmem egy-egy szakmai jelenség észlelésére, a művészi alkotás összetettségében felfoghatatlan, de elemzői metodikával mégis rögzíthető folyamatára.

Az egyetemi modellváltás után, 2023-ra lezárva oktatói feladataimat, elhagyom szakmai életem eddigi színterét. A könyv így búcsú és ekként köszönet is minden szín- és filmművész kollégámnak, akik velem együtt ismerték fel

az elméleti és történeti kutatások ilyenfajta helyhez kötöttségét. Köszönöm Almási Tamásnak, Ascher Tamásnak, Babarczy Lászlónak, Bagossy Lászlónak, Balázs Gábornak, Bodó Viktornak, Enyedi Ildikónak, Forgách Andrásnak, Forgács Péternek, Gothár Péternek, Hegedüs D. Gézőnak, Horváth Csabának, Huszti Péternek, Kárpáti Péternek, Kende Jánosnak, Marton Lászlónak, Mohácsi Jánosnak, Németh Gábornak, Orsós László Jakabnak, Radnai Annamáriának, Rajk Lászlónak, Schulze Évának, Sellő Hajnalnak, Szász Jánosnak, Székely Gábornak, Tallér Zsófiának, Tasnádi Istvánnak, Upor Lászlónak, Zsámbéki Gábornak az inspiratív közösséget.

A könyv részleteinek első olvasói csoportja az SZFE Doktori Iskola doktoranduszaiából álló Színházi Kreativitás Eszközök Kutatóműhely volt, többen kollégáim lettek, mire lezártam az írás mostani szakaszát. Köszönöm Bánki Bertának, Boronkay Somának, Daoud Dánielnek, Dobri Dánielnek, Gara Márknak, Gál Eszternek, Hevesi Lászlónak, Kelemen Kristófnak, Kerkay Ritának, Kovács Ágnesnek, Leposa Balázsnak, Lestyán Attilának, Mohácsi Istvánnak, Patonay Anitaának, Sándor Júliának, Szabó-Székely Árminnak, Szántó Viktóriának, Szenteczki Zitának, Tóth Réka Ágnesnek, Várad Ágnesnek, Végvári Viktóriának, Zsigó Annának kérdéseiket, megtisztelő jelenlétüket és hitüket abban, hogy a kutatás nem intézmény-, hanem inspirációfüggő.

A könyv megírását két OTKA-pályázat készítette elő, mindkettő a philther módszer kidolgozásához nyújtott segítséget, s a projektekben velünk dolgozóknak is köszönet mondok: Kiss Gabriellán és Kékesi Kun Árpádon kívül Ring Orsolyának, Major Ágnesnek, Káli Anitaának. Mivel az írásaim elsődleges publikációs felülete a *Theatron*, az alapítókon kívül köszönöm a társszerkesztőknek, Porogi Dorkának, Muntag Vincének és Oláh Tamásnak lelkes és kritikus kísérő figyelmüket.

És köszönöm barátaimnak, Novák Eszternek és Zsótér Sándornak, hogy végtelen türelemmel hívták fel figyelmem a túlinterepreálásaimra, egyáltalán arra, hogy a színház élő gyakorlat, mely különösen teoretizálásakor nem választható el a jelen történéseitől. Éppen ezért, végezetül, a könyvet a 2023-ban az SZFE-n végzett prózai színművész-osztálynak köszönöm, akiknek az egyetemfoglalás pillanatában váratlanul az osztályfőnökük lettem, s akik három éven át felelősen vezettek a művészi létezés különösen ösztönös, tőlem idegen jelenségei között. Így lett teljes a könyv a színházi valóságról, a valóság szenvedélyéről.